

Kræmmerlaug og købmandslaug i Odense indtil 1862

Af *Hans Henrik Jacobsen*

I bogen »Lav og lavsting i Odense«, som museumsinspektør Finn Grandt-Nielsen udgav i 1969 i anledning af Odense tekniske Skoles 125-års jubilæum, behandles på grundlag af arkivalier på Landsarkivet og genstande på Møntergården 25 lokale håndværkerlaug, hvorimod de handlendes laug ikke behandles. Et sådant stiftedes under navnet »Odense Kræmmerlaug« i 1724; senere ændrede det navn til »Odense Købmandslaug«, og det eksisterede, indtil Næringsloven trådte i kraft den 1. januar 1862 og laugene som følge deraf havde udspillet deres rolle.

Samtidig med ophævelsen af »Odense Købmandslaug« stiftedes »Odense Handelsforening«, senere betegnet »Odense Handelsstandsforening«, og det er i anledning af dennes 125-års jubilæum tidligere på året, at der i det følgende skal redegøres for, hvorledes de handlende var organiseret, før »Odense Handelsforening« stiftedes ved et møde på Larsens Hotel (det senere Brockmanns Hotel) den 4. februar 1862.

Hellig Trefoldighedsgildet og Købmandsgildet

De første håndværkerlaug i Odense dannedes i 1400-tallet, og i 1500-tallet og 1600-tallet øgedes antallet betydeligt. Kræmmerlauget kom til som et af de sidste af byens laug, men som det vil fremgå af det følgende, har det rødder langt tilbage i tiden.

Oprettelse af laug skal ses på baggrund af middelalderens *gilder*. I Odense fandtes der bl.a. et Sct.Knudsgilde og et Hellig Trefoldighedsgilde, der som de øvrige gilder havde et udpræget religiøst sigte, hvilket fremgår af Trefoldighedsgildets statutter fra 1496: »Hvilken broder eller søster, som går i dette gilde for sin sjæls saligheds skyld, han skal give til gildet 3 mark penge og 1 mark voks(lys)«. Det fremgår

af de samme statutter, at gildets hovedformål var daglig at lade afholde messe »i sancti Albanes kirke for alteret bag den søndre kirkedør« ved gildets egen kapellan, der aflønnedes ved indtægterne af det gods, som gildet med årene havde erhvervet.

At der i den katolske tid opstod en kult omkring helgener er velkendt, og da Knud den Hellige nød stor popularitet som skytspatron, undrer det ikke, at der på et tidligt tidspunkt opstod et *Sct. Knudsgilde* i Odense. En gildeskrå, der foreligger i en afskrift fra begyndelsen af 1400-tallet, menes således at være affattet omkring 1245, og det kan ikke udelukkes, at byens *Sct. Knudsgilde* er af endnu ældre dato.

Hvornår *Hellig Trefoldighedsgildet* er stiftet vides heller ikke med bestemtthed, men det er sandsynligvis yngre end *Sct. Knudsgildet*. De ældste statutter, der er bevaret, stammer fra 1476, og det fremgår af fortalen, at de blev vedtaget af »*købmænd og købsvende* og menigt broderskab« som afløser for en gildeskrå af ældre dato. Bemærkningen er interessant, idet den oplyser, at *Trefoldighedsgildet* blandt sine medlemmer – ifølge statutterne »tredive par brødre og søstre« – fortrinsvis talte repræsentanter for byens købmandsstand. Ifølge samme fortale havde gildet på daværende tidspunkt eksisteret »i mange år«, og selv om det er et ubestemmeligt begreb, tør man formode, at gildet er stiftet engang i 1300-tallet.

Et årligt møde, hvor der var mulighed for at drøfte interne forhold, afholdtes *Trefoldigheds-søndag* (= *Trinitatis*, søndag efter pinse), og yderligere samledes gildets medlemmer om aftenen mandag efter *Hellig Trekongersdag* for »at smage på øllet«. Dagen efter holdtes sjælemesse for afdøde brødre og søstre, og om aftenen indtog gildets medlemmer et måltid bestående af »gode bøster (skinke) og vildbrad (vildtsteg), en god fersk ret og dertil smør og ost og frit brød og senep« (§ 16), tilberedt af 4 af gildets brødre og søstre, der ligeledes havde fremstillet øllet.

Som de senere laug styredes gildet af en oldermand, og han blev udpeget af 6 gildebrødre, der af den tidligere oldermand og hans to stolsbrødre havde fået pålagt at vælge den af gildets medlemmer, som de fandt bedst egnet til at bestride embedet.

Disse vedtægter blev fornyet i 1496, og den eneste væsentlige ændring var, at antallet af medlemmer udvidedes fra 30 til 40 par brødre og søstre, hvilket må have været ensbetydende med ægtepar.

Imidlertid er det værd at lægge mærke til en sproglig formulering, der ændres ved denne lejlighed: »Item vil nogen god *mand* eller kvinde vorde vor broder eller søster« (§ 11 i 1476-vedtægterne) ændres til »Item hvilken *købmand* eller kvinde, der vil vorde vor broder eller sø-

ster« (§ 10 i 1496-vedtægterne), idet det her understreges, at Trefoldighedsgildet med årene havde udviklet sig til et gilde bestående af købmænd.

Det samme fremgår af de friheder, som kong Hans den 17. marts samme år tilstod medlemmerne af Trefoldighedsgildet. Ifølge disse kan som medlemmer optages *købmænd*, som har et godt rygte, og som råder over en formue på 30 mark og er vederhæftige for 60 mark, – dog er det en forudsætning, at de tillige er medlemmer af Sct. Knudsgildet. Det præciseres, hvilke rettigheder gildets medlemmer har, ligesom det præciseres, hvor og med hvilke varer købmænd må handle, og hvad der må falbydes, når der holdes marked på Flakhaven, »fra de øverste fiskebænke til de nederste« (Fisketovet) og »ved tinget« (Albani Torv).

Når købmændene på dette tidspunkt tilsyneladende alene udgjorde medlemsskaren i Trefoldighedsgildet, skyldtes det, at håndværkerne havde udskilt sig og dannet egne laug. De her nævnte værnegilder var således ved middelalderens slutning opsplittet i et købmandsgilde og et tiltagende antal håndværkerlaug, og hvad der kunne iagttages i tiden, der fulgte, var, at købmændene distancerede håndværkerne betydeligt. Det var købmændene, der var de fremtrædende i byens politiske liv, og det var fra købmandsstanden, byens rådmænd rekrutteredes. De omtalte friheder, som kong Hans lod udstede i 1496, blev givet til »borgmestre, råd og menige købmænd i Trefoldighedsgildet i Odense«, og man går næppe for vidt ved at sige, at bystyre og købmandsgilde var to sider af samme sag. Mens håndværkere direkte ved lovgivning var udelukket fra at tage del i bystyret, så betragtedes det nærmest som en selvfølge, at købmændene engagerede sig i byens politiske liv, og man kan med rette betegne købmændene som datidens herskende klasse.

Med reformationen bortfaldt den del af gildets virke, som tog sigte på helgendyrkelse og sjælefrelse, og det fortsatte som en ren faglig organisation. Der var fortsat en nær tilknytning mellem bystyre og købmandsstand, hvilket fremgår af Odense magistrats embedsbog fra 1631, der indeholder en samling lokale vedtægter og forordninger til brug ved det daglige rådsarbejde, og her er købmandsgildets vedtægter indført som de første og vel dermed retningsgivende for nye vedtægter. De er så godt som identiske med de privilegier, som Trefoldighedsgildet fik i 1496, og det lader formode, at det har udviklet sig til et købmandsgilde ved uden større ændringer at have fortsat den del af sin virksomhed, der ikke havde tilknytning til kirken. At det var det oprindelige gilde, der videreførtes, understreges yderligere af den

kendsgerning, at »Odense Købmandsgilde« endnu i 1600-tallet anvendte Trefoldighedsgildets segl som sit eget.

Købmandsgildets arkiv er ikke bevaret, og det er meget begrænset, hvad man ved om dets virksomhed i 1600-tallet. I en oversigt over dets medlemmer, der findes i byens regnskaber fra 1674, er opført 53 medlemmer. Af en taksering med henblik på beskatning, der blev foretaget det pågældende år, fremgår det, at ialt 311 borgere i byen »var eller regnedes i laug«. Med sine 53 medlemmer var købmandslauget det største; de øvrige 15 laug talte i gennemsnit knap 20 medlemmer. At købmændene hævdede sig betydeligt over håndværkerne og vognmændene fremgår af vurderingen på grundlag af ejendom, handel og formue og den deraf følgende beskatning, idet de 53, der var tilknyttet købmandslauget, sattes til ialt 919 rdl., de øvrige 258, der var tilknyttet håndværker- og vognmandslaug, til ialt 1335 rdl. Mens de mest velstående håndværkere sattes til 10–20 rdl., sattes de mest velstående af de handlende til 60–70 rdl.

Hvornår det oprindelige købmandsgilde ophørte at eksistere vides ikke.

»Odense Kræmmerlaug«/»Odense Købmandslaug«

Vi skal frem til 1724, før vi har fast grund under fødderne. Dette år dannede en del af byens handlende deres eget laug på linie med byens håndværkere, og lauget eksisterede som nævnt indtil 1862.

Købstadens handlende betegnede sig købmænd, kræmmere, spækhøkere eller småhandlende, og det var de to første grupper, der søgte optagelse i det nye laug og således videreførte det tidligere købmandsgilde. Oprindeligt var der den forskel, at købmænd var fastboende, mens kræmmere rejste omkring og falbød deres kramvarer, eksempelvis klædekram og hørkram. På det tidspunkt, hvor lauget dannedes, må de to betegnelser nærmest have været identiske, idet lauget bar navnet kræmmerlaug, mens størsteparten af medlemmerne betegnede sig købmænd. Det, der i praksis adskilte de to grupper af handlende, var, at købmændene havde et mere alsidigt varesortiment end kræmmerne, og at de satsede på et større marked og ofte havde udenlandske handelsforbindelser. Med årene fik ordet kræmmer en nedsættende betydning, og det har uden tvivl været medvirkende til, at lauget omkring 1770 skiftede navn fra kræmmerlaug til købmandslaug.

Spækhøkere og småhandlende søgte ikke optagelse i lauget. De handlede kun med de daglige fornødenheder og kun i mindre portioner. Hvorved de adskilte sig fra købmænd og kræmmere fremgår af en

skrivelse fra Kancelliet til magistraten i Odense, der 1818 havde forespurgt, hvad man forstod ved begrebet småhandel. Kancelliet pålagde magistraten for fremtiden ved udstedelse af borgerskab kun at benytte betegnelsen spækhøker og i samme forbindelse præcisere, hvis spækhøkere måtte handle med andre end de gængse varer: »smør og ost i pundervis, mel, gryn og ærter i ottinger eller pottetal, salt i skillingstal, saltet sild i oletal, saltet og røget flæsk, kød og fisk i pundetal, tjære i bægere, tran i pottemål, æg, mælk og fløde, svovlstikker, koste, brænde, træ og lys samt øl i potte- eller flaskemål og brændevin i pottemål«. De anførte begrænsninger gjaldt således ikke for laugets medlemmer.

I fortalen til laugsartiklerne, der er udstedt af Frederik V den 5. august 1724, begrundes dannelsen af et kræmmerlaug med, at »der udi vor købstad Odense har indsneget sig stor uorden med kræmmerhandelen, idet en del håndværksfolk og andre gemene borgere, som ikke har lært kræmmerhandelen, foretager sig ikke aleneste kræmmervarer udi alenmål og små vægt at udsælge, men endogså sådanne varer af fremmed art at antage, til igen både udi bemeldte købstad, så og på landet at udhøkre og udprange, hvorved ikke aleneste Vi selv udi Vores toldrettighed bliver besveget, men endogså borgere, som sådan handel har lært og derpå taget borgerskab, udi deres næring mærkelig indpas tilføjes«.

Kræmmerlaugets arkivalier er bevaret, og gennem optagelsesprotokol, laugsbog, regnskaber, korrespondance, borgerbreve, lærekontrakter m.v. (jvf. si. 60) får vi et nøje indblik i laugets virksomhed de knap 140 år, det eksisterede.

På så godt som alle områder fungerede de handlendes laug som håndværkernes, hvilket fremgår af laugsartiklerne (givet 1724, citeret efter en enslydende trykt udgave fra 1821):

Øverste myndighed var *oldermanden*, der valgtes af borgmester og råd blandt de 4 af laugets medlemmer, der ved afstemning havde opnået flest stemmer. Ved at magistraten udpegede oldermænd, havde den bedre mulighed for at kontrollere laugenes virksomhed.

Ifølge vedtægterne skulle oldermændene beklæde embedet i to år, men det synes kun at have været overholdt i starten. Som det fremgår af listen over oldermænd si. 59 f., beklædte flere embedet en længere årrække. Det gælder bl.a. Frederik Chr. Starup, der valgtes til oldermænd i 1828 og ville trække sig tilbage i 1830. Eftersom »samtlige tilstedeværende bevidnede ham deres tak for den omsorg, han hidtil havde draget for laugets vel«, indvilgede han i at fortsætte endnu et år. Det samme gentog sig frem til 1838, og da hans afløser havde fungeret i 3 år, måtte han atter træde til.

I det daglige blev oldermanden bistået af to *bisiddere*, der valgtes af laugets medlemmer. Derudover havde laugets ansat et bud og en skriver: Som *laugsbud* fungerede normalt et af laugets egne medlemmer, og han var laugets kontakt til medlemmerne, når de skulle have noget forelagt eller indkaldes til laugsforsamling. I de første mange år fik laugsbudet et årligt vederlag på 13 rdl. 2 mk., mens han senere i perioden aflønnedes med 20–60 rdl. om året. I enkelte perioder fungerede oldermanden selv som laugsbud. – Som *laugsskriver* fungerede en af byens prokuratorer, hvem det udover at udfærdige dokumenter og breve påhvilede at føre laugets processer og yde juridisk bistand, når det var påkrævet. Herfor modtog han et årligt vederlag på 20 rdl., i den senere del af perioden på 40 rdl. 1769–78 varetog oldermand Claus Clausen selv laugsskriverens opgaver med undtagelse af de rent juridiske og modtog herfor »i sallarium« 10 rdl. om året. Siden fik oldermanden et fast honorar på 20 rdl. om året som hjælp til kontorhold, hvorefter laugsskriveren kun varetog de juridiske forretninger.

Sidstnævnte bestod primært i at sikre de handlende i deres næring (§ 9–13): Såfremt omløbere eller liggere (betegnelse for fremmede købmænd) greb ind i kræmmernes rettigheder, skulle de foruden at miste varerne betale bøde, »byen og kræmmerlauget til lige deling«. Fremmede, der bragte varer til byen uden for markedstiden, skulle senest 24 timer efter deres ankomst melde sig hos oldermanden og gennem ham tilbyde laugets medlemmer deres varer; først efter en frist på 8 dage måtte de »de fire første påfølgende søgnedage udi herberg sælge dem til andre byens indvånere«. Ligeledes skulle byens skipper orientere oldermanden, såfremt de hjembragte kramvarer, som var forskrevet af byens handlende, og det var dem ikke tilladt selv at indføre og falbyde varer. Yderligere havde kræmmerne pligt til at »angive og anholde alle bissekræmmere og landprangere, som på landet over alt udi Fyns land kunne antræffes«.

Byens kræmmere og købmænd måtte ofte konstatere, at omløbere, liggere, skipper, bissekræmmere og landprangere var til gene for den næring, som de havde ret til at drive, og det kunne tyde på, at det har været særlig slemt på Fyn, eftersom forordningen om land- og forprang af 1741 var fremkaldt af klager fra Fyn.

Når laugets medlemmer følte, at der blev gjort indgreb i deres næring, fik de retshjælp af laugsskriveren. Sagerne skulle ifølge vedtægterne forelægges for byfogeden i Odense, der »så snart han derom anmodes, uden undskyldning og uden nogen persons eller stands anseelse, inden trende solemærker forsvarligen efter loven og forordningerne skulle kende og dømme« (§ 30). Ifølge vedtægterne skulle bø-

Skipperne i Skibhusene og Stige, samt de ved Basinet med deres Skibe beliggende Skipperre, advares herved af Odense Kjøbmandslaug at afholde sig fra al uberettiget Handel, saafremt de vil undgaae at vorde lovlig tiltalte.

Plakat, som Købmandslauget lod opsætte for at advare skipperne fra Skibhusene og Stige mod ulovlig handel.

der, der blev idømt ved denne instans, tilfælde »staden og hospitalet«, hvorimod de bøder, som oldermændene idømte, tilfaldt laugene. Siden forholdt det sig sådan, at bøder, der blev idømt ved retten, deltes mellem laugene og Fattiggassen.

Der er bevaret aktstykker vedrørende ca. 40 retssager, ført af kræmmerlauget. I de fleste tilfælde blev der rejst sag, fordi laugene fandt, at der blev drevet ulovlig handel, og ofte var det spækhøkerne, småhandlende og andre mindre næringsdrivende, der måtte erklære sig indforstået med for fremtiden ikke at handle med varer, som de ikke var berettiget til, og derudover betale mulkt: Eksempelvis blev spækhøker og børstenbinder Clausen i 1828 idømt en bøde på 5 rdl. for at have handlet med »kaffe, sukker og sæbe«, og en tilsvarende bøde fik samme år kandestøber Sørensen for at have handlet med »tobak, sæbe, voksstaber m.v.« – Også over for byens og omegnens skipper måtte laugene gentagne gange skride ind: Eksempelvis blev skipper Knud Nielsen af Stige i 1753 indklaget for »på egen hånd at have udhøket 12 af ham hjembragte læster stenkul«, og det samme blev i 1817 skipper Jørgen Anderskou for »ved offentlig auktion ved bassinet (skibsbroen ved Skibhusene) at have falbudt tømmer«, som han havde hjembragt fra Norge. For skipperne har det været fristende fra frem-

mede havne at medbringe større partier varer, end byens købmænd havde afgivet bestilling på, og selv falbyde det overskydende lager: Således idømtes Stige-skipperen Hans Chr. Fischer i 1828 en bøde på 10 rdl. for uberettiget handel med »kaffe, sukker, tobak og flere købmandsvarer«, og skipper Zebaotshen fik i 1836 en tilsvarende bøde for »fra sit skib at have forhandlet sin medbragte ladning af kaffe, rom, vin, sæbe m.v.«. – Andre, som lauget indklagede, var jøden Ezechiel Wulf, der i 1761 blev idømt en bøde på 20 rdl. »for at have opholdt sig i byen, logeret i et værtshus og dér med adskillige kramvarer holdt offentlig bottique«, biskop Plums husjomfru, der i 1826 blev idømt en bøde på 5 rdl. for at sælge chokolade, og optikus Abraham Jacobsen, som i 1836 var indklaget for at have falbudt optiske instrumenter, men af retten blev frifundet. – Den største bøde, der blev idømt, var på 40 rdl., og den tilfaldt »forhenværende mægler Brown i Odense, nu købmand i Bogense for at have befattet sig med ulovlig handel«, først med kaffe og siden med trælast. Købmanden appellerede sagen og fik bøden nedsat til 20 rdl. – Udover at betale bøde måtte de indklagede som regel betale sagens omkostninger.

Betingelsen for at blive *optaget i kræmmerlauget*, var, at man »drev handel eller holdt krambod«, at man var fyldt 25 år og kunne bevise, at man »havde lært hos en ærlig kræmmer og derpå ærligen udtjent for dreng og svend« (§ 7).

En ung mand, der ville *lære handel*, skulle ifølge vedtægterne tjene i mindst 7 år, og der skulle ved læretidens begyndelse oprettes skriftlig kontrakt. Når den unge mand var udlært, skulle han tjene som svend i 5 år, deraf de to første år hos sin første husbond. Den, der tjente som dreng eller svend, måtte ikke »åbenbare sin husbonds bøger, sager eller handel« (§ 25); han skulle »have god agt og tilsyn med de varer, som de handlede med« (§ 27), og han måtte »ikke handle med noget for sig selv« (§ 28).

Laugets drengeprotokol er bevaret, og der er i den omhandlede periode indskrevet ialt 348 drenge. Indtil 1813 er kontrakterne indført i protokollen, og man får her indtryk af, under hvilke vilkår der oprettes kontrakt mellem købmand og dreng: Drengen »skal være sin husbond, hans hustru og dem, der befaler over ham, hørig og lydlig i alle måder«, og han skal »i alle ting iagttage sin principals nytte og fordel«; han skal »undgå ondt selskab, selskabelig dobbel og drik, som er en rod til alt ondt«, og han skal »flittig give agt på prædikenen og Guds ord og skikke sig derefter«. Til gengæld skal husbond »lære ham handelen således, at han for købmandssvend kan vorde anskreven« og dertil »underholde ham med al nødtørftighed, øl, mad, klæder, uldent og lin-

ned, kammer og seng samt tvæt«. Lover drengen »at udtjene sine 7 år ærlig, tro, villig og flittig«, lover husbond til gengæld, at han »derefter for en dygtig og habil købmandssvend skal kunne passere« (uddrag af lærekontrakter).

Det fremgår ikke af kontrakterne, at drengen skulle have anden løn end kost, logi og klæder, og der er ingen tvivl om, at en købmand har været godt tjent med et par kvikke drenge i sit brød. Om de så altid har opfyldt kontrakternes krav om sømmelig adfærd, melder historien ikke noget om!

I modsætning til i håndværkerlaugene krævedes der ved *optagelse* i kræmmerlauget og senere i købmandslauget ikke aflæggelse af svendestykke eller mesterstykke. Til gengæld skulle den, der ønskede optagelse, bevise, at han var i besiddelse af de til handelen hørende kundskaber: »Han skal på rådstuen og i øvrighedens overværelse, af oldermanden og 4 laugsbrødre eksamineres udi regnekunsten og bogholderi, såvel udi enkelt som udi dobbelt, så om veksels-stil og kurs, både her i riget og andensteds, desligeste om handelens natur og egenskab, og hvorledes den fås fra første hånd« (§ 7). Når han var kendt dygtig, kunne han betale 10 rdl. i indgangspenge, yderligere 2 rdl. for selve indskrivningen og dertil give til de fattige, hvad Gud giver ham i sinde«. Det var således et ret betydeligt beløb, der krævedes for at blive optaget i laudet, men derved sikrede man sig en vis adgangsbegrænsning, idet kræmmerlauget og købmandslauget ikke som visse andre laug havde sat grænse for antallet af medlemmer.

Når formalia var i orden, blev den nyoptagne indført i laugets medlemsprotokol, hvor han med underskrift forpligtede sig »til at tage del i laugets byrder og tyngder« på lige fod med de øvrige medlemmer af laudet. – Ifølge vedtægterne var de som medlemmer af laudet forpligtet til at føre redeligt købmandsskab, hvilket indebar, at de solgte gode varer til en rimelig pris: »Desligeste skal de lægge største vind på at få deres varer fra første hånd og ingenlunde være høkere for udenlandske købmænd; derforuden skal de med forsvarlige, uforfalskede og ufordærvede varer handle, så og sælge deres varer for billigste (d.v.s. rimeligste) pris« (§ 8). Ligeledes havde de pligt til at føre regnskab og regelmæssigt forevise magistraten deres bøger: »Alle kræmmere udi Odense skal over deres handeler og vekslere holde rigtige bøger, såvel med journaler på deres indkøb og udsalg, som med cassa og hovedbøger... De skal deres bøger, under halvtredsindstyve rigsdaler straf, til byen til førstkommende nytårsdag have indrettet, hvorudi de og for deres større rigtighed skulle indføre ekstrakt af deres forrige bøger, som de hidindtil har haft« (§ 18).

H: Anders Henriksen Haugsted, Boivare
og af 28^{de} Junii i d. A. Ingenting at ind-
i det stedse respective Hermands Læg,
der som berørtes sig som ad herunder,
som herfor er en Hermand i Læg,
som der gog her i d. Forhold af mig:
den nu efterfuld og rigtig Læg. den
i Nummer 63, af dato 12. Martz 1766.
i den Grund indtil qualificeret siden
i Læg, som i Læg. i Læg. i Læg. i Læg.
der sig A. H. Haugsted, indkommet
nu indtil indtræde Hermands Læg
Protocol, som Principal og Hermand
ignt, da som i id og alle for indtil
ignt Læg her som det, som end indtil
gint i samme allehandigste Læg,
og Privilegier, som som som som som

Hjort og Egneder, saalenge som i Læg
forbliver, som som som som som
som som som som som som som som
som som som som som som som som
Odense d^{er} 31 Janu 1794.

Ad H. Læg
de Læg Læg ... 10⁰⁰
de Læg Læg ... 7⁰⁰
de Læg Læg ... 1⁰⁰

Haugsted

Hjort ind mig af Odense Hermand og Hermand
nu indtræde Hermand, som indtræde
i det respective Hermands Læg, som
som da indtil herunder Privilegier
og Læg, som som som som som som
som som som som som som som som
som som som som som som som som
som som som som som som som som
som som som som som som som som
som som som som som som som som
Odense d^{er} 31 Janu 1794.

Uddrag af Kræmmerlaugets optagelsesprotokol, hvoraf det fremgår, at Anders Henriksen Haugsted optoges i laugget den 31. januar 1794 og med sin underskrift forpligtede sig til »...saalenge ieg forbliver i Lauget altid at viise mig villig til at deltage i alle forefaldende Byrder og Tyngder».

En naturlig grænse for antallet af laugsmedlemmer var sat ved bestemmelsen om, at ingen måtte »ernære sig af kræmmerhandel eller holde krambod«, uden at han havde taget borgerskab som kræmmer» (§ 2). Samtidig med, at der via stiftamtet og magistraten blev bevilget borgerskab, blev det meddelt, med hvilke varer der måtte handles. For størstepartens vedkommende gjaldt det, at de fik tilladelse til at handle med »alle slags alen-kram« eller med »grovvarer«.

Af oversigt over kgl. privilegerede handlende i Odense fra 1770'erne fremgår det, at 9 uden for laugget tid efter anden havde erhvervet privilegium til at drive handel med specielle produkter, eksempelvis fra Norge, Ostindien og Kina.

At der blev lagt en vis forsigtighed for dagen i forbindelse med optagelse af nye medlemmer i laugget fremgår af referat i laugsbogen: Den 17. oktober 1820 anmodede Fr. Chr. Starup, der hidtil havde været bosat i København, om optagelse i købmandslauget, hvilket flertallet af

de tilstedeværende laugsmedlemmer stemte imod, eftersom »han kun havde lært isenkræmmer-handelen«. Den 23. januar 1821 mødte Starup atter på rådstuen med fornyet ønske om optagelse i laug: »Ifølge den 7.§ i vore laugsartikler blev han derefter af oldermændene eksamineret, og da han af samtlige tilstedeværende blev erkendt for duelig købmand, så blev han nu antaget og indskrevet i købmændslauget her i Odense«. – Starup var på det tidspunkt 38 år, og han skulle hurtigt vise sig at kunne leve op til de krav, der blev stillet, idet han få år efter blev valgt til oldermænd for laug!

Blandt byens handlende havde følgende 23 tilsluttet sig det nye laug:

Jens Chr. Bindsbøll
 Honoratius Bonnevie
 Jens Dreyer
 Jacob Christensen Faaborg
 Christian Fabiansen
 Jochum Samuel Grubbe
 Hans Hagendall
 Christian Hamann
 Simon Hellevad
 Anders Christensen Hetting
 Jacob Christensen Hetting
 Andreas Hyllerup
 Christian Hyschen
 Anders Larsen
 Rasmus Larsen
 Peder Lerche
 Ole Knudsen Møller
 Søren Møllers enke
 Jens Nielsen
 Jacob Petersen
 Zacharias August Petsch
 Hans Rasmussen Østrup
 Johan Rasmussen Østrup

Halvdelen er anført som handlende med »grovvarer«, de øvrige med »alle slags varer, som tillades«, med »adskilligt småkram«, med vin og brændevin, med te, kaffe, snustobak o.a.

Det fremgår af oversigter, der bringes 1734, 1754, 1763, 1769, 1820, 1826 og 1828, hvor i byen købmændene havde deres virksomhed. Som det fremgår, var det udelukkende i byens gamle gader, der blev drevet handel:

	Samlet antal forretninger i de nævnte oversigter:	
Vestergade	101	38%
Overgade/Nedergade	92	35%
Nørregade	61	23%
Korsgade, Det store Torv	11	4%

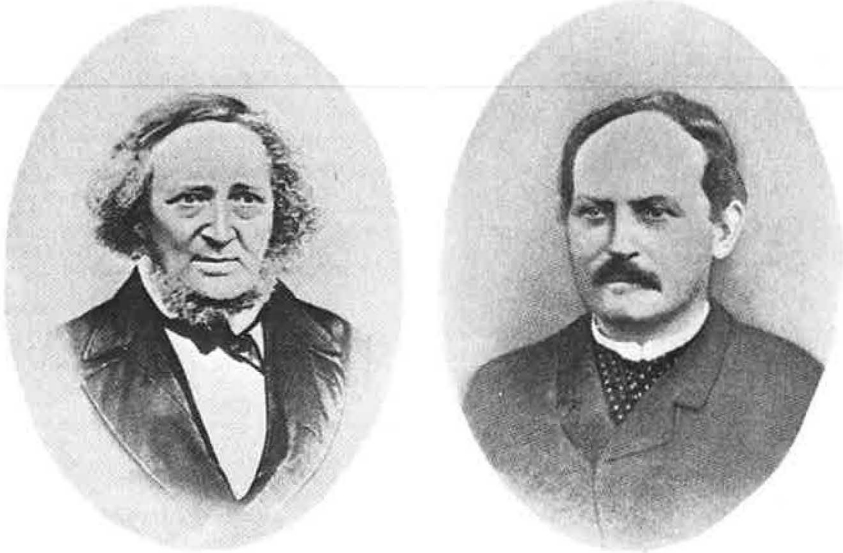
Antallet af laugsmedlemmer steg svagt i 1700-tallet, mens det nær tredobledes i 1800-tallet, hvilket i store træk svarer til væksten af den odenseanske befolkning (1769: 5.209 indbyggere – 1801: 5.782 indbyggere – 1860: 14.255 indbyggere):

År	Antal laugsmedlemmer
1724	23
1740	23
1760	24
1780	31
1803	36
1820	52
1840	64
1850	90
1861	112

Antallet af handlende steg naturligt med årene, hvilket fremgår af beregninger på grundlag af folketællingernes oplysninger:

Erhverv	Antal hovedpersoner	
	1787	1860
Købmænd	29	122
Høkere	2	75
Anden handel	23	108
Handlende ialt	54	305
Medlemmer af købmandslauget	36	108

Købmandslauget synes som medlemmer at have haft en væsentlig del af byens købmænd. Eksempelvis anfører Hans Chr. Johansen i sine beregninger på grundlag af 1787-folketællingen, at byen på daværende tidspunkt havde 24, der udelukkende ernærede sig som købmænd, og 22 af dem var medlemmer af lauset. Det var først og frem-



Købmand J.J. Limkilde (1788–1871) og sønnen C.C. Limkilde (1832–1894), der begge var medlemmer af Købmandslauget.

mest antallet af mindre handlende, der steg, eksempelvis høkere, og de var ikke at finde blandt laugets medlemmer.

For en stor dels vedkommende var indtrædelse i lauget starten på mange års handelsvirksomhed i Odense. Af de 23 medlemmer, der indtrådte i lauget ved dets stiftelse, figurerede således 14 på medlemslisten 1734, deraf 7 på medlemslisten 1754 og deraf 3 på medlemslisten 1763. – Dertil kom flere af de afdøde købmænds enker, der videreførte forretningen og som følge deraf også opretholdt medlemskab af lauget. – Af de 49 medlemmer, som lauget talte i 1830, havde 7 været medlem i mere end 30 år, 6 i 20–30 år, 15 i 10–20 år.

Blandt de 350 medlemmer, lauget ialt kom til at tælle i den periode, det eksisterede, finder vi da også adskillige fremtrædende købmænd. Blandt dem, der skabte sig et navn i vide kredse, kan nævnes købmand Peter Eilschou, der drev faderens forretning, nuv. Vestergade 67, videre ved dennes død og siden fik skabt en omfattende virksomhed. Han stod bag mange velgørende foranstaltninger og efterlod ved sin død i 1783 en betydelig formue. – At mange af købmændene drev god forretning fremgår af datidens skattelister. Blandt de 10, der i 1760 betalte mest i næringskat, var de 7 købmænd, og heraf var 5 medlemmer



Købmand Jens Nissen og hustru Anna Helene, f. Strunk. Jens Nissen var oldermann for Kræmmerlauget 1749–52. – At købmændene hørte til datidens overklasse fremgår med al tydelighed!

af lauget (Peter Eilschou, Johan C. Køhler, Mogens Faber, Rasmus Østrup, Chr. Haman Dreyer). De 5 højst beskattede i 1789 var alle købmænd og tillige medlemmer af lauget (Mads Høgh, Hans Riising, Chr. Lottrup, Johannes Bang, Rasmus Østrup). Samtlige havde deres forretninger i Vestergade, Overgade, Nørregade og på Flakhaven. Flere af de nævnte drev tillige udlånsvirksomhed og investerede i fast ejendom i byen. At flere af laugets medlemmer har efterladt sig epitafier i byens kirker vidner også om en vis velstand.

I ikke så få tilfælde var flere generationer i samme familie medlemmer af lauget. Det gjaldt eksempelvis Christian Fabiansen, der i begyndelsen af 1700-tallet etablerede købmandshandel i nuv. Vestergade 56. Den ældste søn, Fabian Christensen Adler, overtog ved faderens død i 1736 forretningen og drev den til sin død i 1779. Faderen var blandt dem, der indtrådte i lauget ved dets stiftelse i 1724, og medlemskab af lauget videreførtes af sønnen. – Det gjaldt ligeledes J.J. Limkilde, der 1829 etablerede købmandsforretning i nuv. Vestergade 97–99, og sønnen C.C. Limkilde, der videreførte forretningen efter faderen. Far og søn indmeldte sig i lauget henholdsvis 1826 og 1857. At der var tale om et større købmændsdynasti fremgår af medlemsfortegnelsen, hvori der figurerer 7 købmænd ved navn Limkilde. – Nævnes kan lige-



*Købmand Jens Nissens søn Claus Nissen og hustru Ida Juliane, f. Møller. Claus Nissen var
oldermand for Kræmmerlauget 1780–94.*

ledes Chr. Jürgensen sen. og Chr. Jürgensen jun., der drev en betydelig manufakturhandel i Overgade. Far og søn tiltrådte laugetholdsvi 1798 og 1830. Chr. Jürgensen jun. var den ene af de to, der valgtes til rådmand i 1838. Han varetog posten indtil sin død i 1844 og videreførte dermed den gamle tradition med nært samarbejde mellem købmandsstand og bystyre.

I ikke så få tilfælde forekommer i medlemsfortegnelsen enslydende slægtsnavn med en så passende forskel i år, at der højst sandsynligt er tale om generationsskifte i samme virksomhed og naturlig videreførelse af medlemskab af laugethold: Andrup, Bang (6 medlemmer), Borch, Crone, Dreyer, Døcker (5 medlemmer), Faaborg, Friis, Frydendahl (4 medlemmer), Hagenstrøm, Haugsted, Hetting, Holmsted, Hvalsøe, Kurzelbaum, Køhler, Limkilde (7 medlemmer), Møller (12 medlemmer), Nees, Nissen (4 medlemmer), Richter, Schnackenburg, Teisen (4 medlemmer), Thrane, Ørnstrup, Østrup m.fl. – Navne, som stadig huskes i det odenseanske forretningsliv, er Bondo, Hey, Lottrup og Pagh.

Blandt dem, som indtrådte i laugetholdets sidste år, og som siden blev fremtrædende i Handelsforeningen, kan nævnes fabrikant A. Boesen, købmand Ernst Brandt, manufakturhandler F.F. Christophersen,

købmand L.B. Jürgensen, købmand W.R. Maegaard, grosserer M.C. Prøvensen og købmand F.A. Schnackenburg, hvoraf størsteparten er omtalt i »Odense Handelsstandsforening 1862–1987«, udgivet i anledning af foreningens 125-års jubilæum. Flere af dem havde sæde i borgerrepræsentationen, hvis formand, købmand N.W. Petersen, ligeledes var medlem af købmandslauget.

I modsætning til en række af håndværkerlaugene havde købmandslauget ikke eget laugshus. Laugsforsamlingerne afholdtes i oldermændens hus, og det var ham, der lod laugets medlemmer indkalde, når der var sager til drøftelse.

Der holdtes én ordinær *laugsforsamling* om året, og her blev der aflagt regnskab og afholdt valg. I starten synes oldermændsskiftet at være sket i marts, efter 1780, hvor man begyndte at følge kalenderåret, hvad det regnskabsmæssige angik, i januar. – Derudover blev laugets medlemmer indkaldt, når der én gang i kvartalet skulle betales tidepenge. Periodevis er der dog betalt for to kvartaler ad gangen. Det var oldermænden, der førte laugets regnskab. Hvad der indkom skulle lægges »udi laugets cassa med trende låse for«, og den skulle ifølge de oprindelige vedtægter oldermænden og to af laugets medlemmer, der var udpeget af øvrigheden, åbne 14 dage efter nytår, hvor oldermænden skulle gøre regnskab for samtlige laugsbrødre (§ 31). At man til tider ikke har taget disse frister så tungt, viser den kendsgerning, at Bartholomæus Nees i 1810 aflagde regnskab for samtlige de 12 år, han havde været oldermænd!

Forsømte et medlem at møde til laugsforsamling, skulle han idømmes bøde: »Han bør til laugets cassa bøde for hver halve times udeblivelse én mark danske, og for hver time dobbelt, men kommer han, når forsamlingen er til ende eller og bliver ganske borte, og han ey tilforn har hos oldermænden bevisligen ladet forebringe sit lovlige forfald, da bøder han til laugets cassa én rigsdaler« (§ 6). Eksempelvis blev det på en laugsforsamling den 17. marts 1733 vedtaget at idømme Jørgen Møller en betragtelig bøde på 6 rdl., eftersom han var udeblevet fra laugsforsamling 6 gange, samt Jürgen Kurzelbaum og Nis Brodersen en bøde på hver 3 mark, fordi de hver var kommet henholdsvis en hel og en halv time for sent til laugsforsamling. – Til gengæld eftergav man i september 1774 en enke de tidepenge, som hun skyldte for tre terminer. Hun havde umyndige børn og var »i fattige omstændigheder«, og man fandt, »at det ville være ukristeligt« at afkræve hende dem. – I den senere del af perioden synes man dog ikke at have idømt bøder af ovennævnte grunde.

Udover den ordinære laugsforsamling lod oldermænden medlem-

merne indkalde, når der var sager til drøftelse. Visse oldermænd synes hyppigere at have indkaldt til laugsforsamling end andre, og undertiden var der mange sager på dagsordenen. Det var eksempelvis tilfældet den 22. januar 1763, hvor laugets medlemmer var tilsagt til at møde hos oldermændene kl. 2. Der var 23 poster på dagsordenen, og det har nok taget en rum tid.

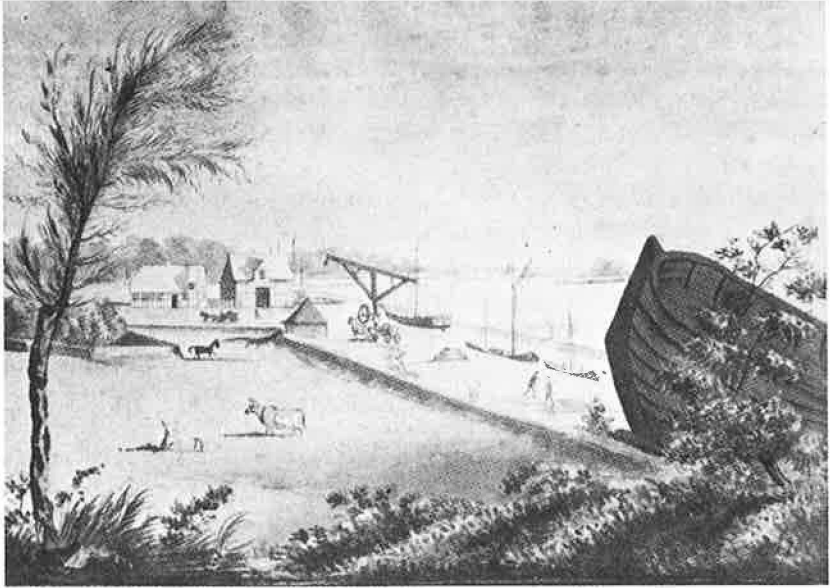
Hvad der stod på dagsordenen ved denne og andre laugsforsamlinger var følgende: Bekendtgørelser af nye forordninger og dokumenter, optagelse af nye medlemmer, ansættelse af laugsbud og laugsskriver, fremlæggelse af regnskab, påtale af ulovlig handel, opsyn med oplagringspladsen ved Skibhusene, udlejning og reparation af kranen på skibsbroen, udbedring af Skibhusvejen, fællesindkøb af diverse varer m.v.

I forbindelse med sidstnævnte punkter må man have i erindring, at Odense først fik sin havn i årene efter 1800. Der var ladeplads i Klintebjerg og Stige, men der kunne med mindre både sejles frem til Skibhusene, hvor der var en *skibsbro*. Her lossedes varerne, som byens købmænd skulle forhandle, og de bragtes pr. vogn ind til byen ad Skibhusvejen, anlagt gennem slottets ladegårdsmark efter kgl. tilladelse 1635.

Nær skibsbroen havde købmændene en *oplagringsplads*, bl.a. til tømmere, og den havde lauget opsynet med. Til hjælp ved losningen anskaffede lauget i 1750'erne en *kran*, og takster for anvendelse af den (fra 1/2 til 4 skil. pr. enhed afhængig af størrelsen) blev konfirmeret af magistraten. Kranen bortforpagtedes til en eller flere af byens købmænd, og det skaffede lauget en årlig indtægt på 24–36 rdl. Til gengæld skulle lauget vedligeholde kranen, og der er med passende mellemrum anført udgifter for udført reparationsarbejde. Kranen bortforpagtedes endnu omkring århundredskiftet, og den har formentlig været i funktion, indtil byens havn toges i brug i begyndelsen af 1800-tallet.

Til gengæld for de rettigheder, lauget nød ved losning og oplagring af varer ved skibsbroen, havde dets medlemmer pligt til at vedligeholde *Skibshusvejen*, og det var et ret omfattende arbejde, der her måtte ydes gennem årene. Vejen strakte sig i en længde af godt 3 km fra Kræmmergyden uden for Nørre Port og frem til Skibhusene, og der må her have været befragtet betydelige mængder varer, eftersom vejen havde ord for at være den ringeste i miles omkreds og som følge deraf tit trængte til at repareres.

Udbedring af Skibhusvejen stod ofte op til flere gange om året på dagsordenen, og der blev udliciteret et stykke af vejen til hvert af laugets medlemmer at reparere. Eftersom ikke alle fik tildelt lige store



På M. Salomons tegning af havnen ved Skibhusene fra ca. 1800 ses på skibsbroen kranen, som Kræmmerlauget anskaffede i 1750'erne.

stykker, må laugets medlemmer have fået tildelt et stykke svarende til hver enkelt brug af vejen. Eksempelvis var laugets medlemmer samlet den 20. september 1728, og efter at stykket, der skulle repareres, var opmålt til 1392 favne, fordeltes de mellem laugets medlemmer. Eksempelvis fik Hans Poulsen tildelt et stykke på 26 favne, mens Zacharias August og Peder Lerche tilsammen fik tildelt et stykke på 156 favne.

I forbindelse med reparation af vejen skulle der køres grus, og det var ofte en betydelig mængde læs grus, der blev gravet i Kræmmermarken eller ved Ejby mølle og lagt på vejen. Ofte kørte købmændskarlene grus i adskillige dage, og de aflønnedes herfor med 1 mark om dagen, hvortil kom 4 skil. til øl, svarende til 1½ kande. For »møje og tilsyn« fik oldermændene 1 rdl. om dagen. – Vejbroerne, der fandtes på strækningen, skulle vedligeholdes, og én gang om året skulle der graves grøfter langs vejen og for enden af oplagringspladsen.

I sommeren 1774 må vejen have trængt til en alvorlig belægning. Den 3. juli kørte således 50 vogne fra Søbysøgård hver 7 læs grus fra

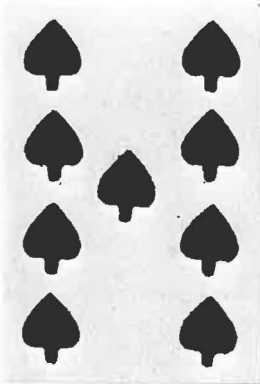


Skibhusvejen for ca. 100 år siden.

Ejby mølle til Skibhusvejen; den 19. juli kørte bønder fra Bramstrup 1180 læs grus fra samme grusgrav til Skibhusvejen, og siden deltog bønder fra Hollufgård, Christiansdal, Marienlund og Aaløkkegården i arbejdet. Nogle år senere stod det lige så slemt til med vejen, og laugget måtte hos sine medlemmer optage et lån på 1400 rdl., der måtte afdrages over en længere årrække.

Et ikke mindre mandskab måtte der mobiliseres, når der skulle øses sne. Eksempelvis deltog den 9. og 10. februar 1799 henholdsvis 168 og 48 mand i arbejdet med at rydde Skibhusvejen for sne. I ugen, der fulgte, var op til en snes mand daglig beskæftiget med at gøre vejen farbar. Derpå må uvejret atter være brudt løs, idet henholdsvis 48 og 104 mand måtte udkommanderes den 21. og 24. februar. – Det er næppe sandsynligt, at laugets medlemmer selv har svunget skovlene; til gengæld måtte laugget denne ene måned betale ca. 150 rdl. i dagleje for at få Skibhusvejen ryddet for sne. Daglejen var 1 mark, og følgelig har der i den pågældende måned været præsteret 900 arbejdsdage alene med snerydning.

Der var alt i alt store udgifter forbundet med at vedligeholde en vej



*Købmandene
betalte pr. læs,
der passerede
Kræmmerleddet,
og som kvittering
anvendte bom-
kønen spillekort
(8 × 5,5 cm).*

som Skibhusvejen. For at bøde på det havde laugget med magistratens tilladelse lov til at opkræve *bompøenge* for passage af Kræmmerleddet, der dannede overgang fra Kræmmergyden til Skibhusvejen. Der betaltes 2 skil. pr. læs, og da der året rundt passerede et betydeligt antal vogne, var det ensbetydende med gode indtægter for laugget. Af regnskabet, der er ført, fremgår det eksempelvis, at der i 1803 passerede ialt 7.954 vogne, i gennemsnit godt 150 vogne om ugen. Antallet af vogne, der benyttede Skibhusvejen, kunne variere fra 400 til 50 om ugen. Følgelig er det forståeligt, at vejen ofte trængte til at blive udbedret. De fleste købmænd kørte som regel nogle få læs ad gangen, men der forekommer i regnskabet tilfælde, hvor købmænd har kørt og betalt for op til 75 læs på mindre end en uge.

Det pågældende år indbragte bompøengene 166 rdl. til laugget. Selv om bomkønen, der betjente bommen og indkrævede penge, aflønnedes med 26 rdl. om året, var det alligevel en god forretning! – Regnskabet er ført indtil foråret 1807, og det har den naturlige forklaring, at byens havn nu for alvor toges i brug og dermed reducerede den belastende trafik på Skibhusvejen.

Når der skulle udføres et stykke arbejde af den ene eller anden art, sendte oldermændene laugsbudet rundt til medlemmerne med forespørgsel om eventuel deltagelse i arbejdet. Det var eksempelvis tilfældet den 24. juni 1773, hvor der skulle køres grus på Skibhusvejen. Laugsmedlemmerne afgav med det samme skriftligt svar på oldermændenes skrivelser, eksempelvis Peter Eilschou: »Jeg har allerede kørt 2 dage med grus til vejen og vil endnu fremdeles assistere med min vogn, når samme påkræves«. – J. Faaborg: »Jeg har og kørt én dag, og når de andre får gjort hver deres tur, skal jeg ligeledes køre min tur!« – B. Østrup: »Jeg haver kørt én dag med 2de vogne, uagtet køres, når forlanges«. – S. von Westen: »Min vogn er til tjeneste«. – M. Kurzbaum: »Min ligeledes«. – Byens købmænd var afhængige af vejens beskaffenhed, og følgelig stillede de hest og vogn til rådighed, når vejen skulle udbedres.

Fra februar 1771 foreligger en fortegnelse over, hvilke *varer* byens købmænd det pågældende år agtede at indføre fra Lübeck og andre fremmede havne. Det drejede sig bl.a. om rosiner, svedsker, citroner, mandler, korreder, ingefær, allehånde, nelliker, kardemomme, muscat, terpentiniolie, bomolie, risengryn, rismel, bomuld, humle m.v., og der blev af de enkelte købmænd afgivet bestilling på op til 500 pund af de enkelte varer.

Når der hjemkom en større ladning byggematerialer, eksempelvis tømmer, sten og kalk, blev det henlagt på tømmerpladsen, og her kunne byens købmænd afhente det kvantum, de havde tegnet sig for.

Salt leveredes regelmæssigt fra saltværket Walløe i Norge. Med passende mellemrum aflagde laugsbudet besøg hos laugets medlemmer, der afgav bestilling, hvorefter en af byens skippere hentede en ladning salt. Byens købmænd fik eksempelvis i 1773 leveret 840 tønder salt fra det norske saltværk. Prisen var 1 rdl. pr. tønde.

Der er bevaret *regnskaber* for det meste af perioden. Faste indtægter var indskud ved indskrivning i laugene (10–20 rdl.), tidepenge ($\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ rdl. pr. kvartal), bøder for forsømmelser, bøder for uberettiget handel samt bompeng og udlejning af kranen på skibsbroen. I den sidste del af perioden synes der ikke at have været opkrævet bøder, og da kranen efter etableringen af havnen ikke længere anvendtes og der ej heller opkrævedes bompeng, begrænsede indtægterne sig næsten udelukkende til indskud og kontingent.

På udgiftssiden figurerer lønninger til oldermænd, laugsskriver, laugsbud og bomkone, salær til prokurator, porto og stempelpapir, indkøb af protokoller, løn, øl og brændevin til daglejere, reparation af kranen, vedligeholdelse af Skibhusvejen m.v. 1725 har man indkøbt

Specification!

400tt Rind
 100tt Rosiner
 100tt Lörender
 1ltt Pfeffer
 1ltt. Seminiamoni
 1tt Safran
 50 St Mandlar
 2tt Neliker
 2tt Jædemomme
 2tt Mischkaten Wism
 2tt hvide Mischkater
 3 lb. Tinnis
 4 lb. hvidt Sugeser
 1 lb. Magdeborger Choc
 2 lb. hvide Østerske Pison
 1 lb. hvidt Pann
 2 lb. hvide Tørre traad
 1 lb. hvide Læpser
 4 lb. hvide Tørre og grønne Læm-Øster

Dønsse den 24^{de} April 1770 Jørgen Møller.

Specification over varer, som købmand Jørgen Møller gennem Kræmmerlauget lod bestille i Lübeck i april 1770.

en kræmmerlade og »en stor og en liden sparebøsse«, og 1755 har man anskaffet Christian V's Danske Lov.

Se Christian Haman Gæfroy indgik die
 mig for beslag die Regemer Laugets Lade
 4 rdl. for sigs foris skibsalte skudum de skudt
 Dan for Gørtzen Odense d 24 Juni 1725
 Christian Gørtzen

Den 24. juni 1725 har oldermændene betalt 4 rdl. for beslag til laugets lade. Den ældste regning er dateret den 24. januar 1725, hvor der er indkøbt journalbøger, memorialbog, svendebog, drengbog og navnebog.

Regnskaberne lader sig lettest sammenligne for perioder, hvor lauget havde samme oldermænd:

Periode	Oldermænd	Gennemsnitlige indtægter pr. år	Gennemsnitlige udgifter pr. år
1753–55	Gørtz Gørtzen	47 rdl.	43 rdl.
1755–57	Jørgen Møller	40 rdl.	38 rdl.
1763–69	Chr. Haman Dreyer	75 rdl.	78 rdl.
1781–93	Claus Nissen	109 rdl.	107 rdl.

Oftest udviste regnskabet et mindre overskud, og med årene fik lauget oparbejdet en pæn formue. 1840 stiftedes »Odense Kjøbmandslaus Understøttelsesfond«, hvis formål var at »bistå værdige trængende interessenter af lauget og disses enker eller aldrende svagelige ugifte døtre«. Der uddeltes normalt 3–5 portioner å 12–15 rdl. om året. Da det stod klart, at laugets dage var talte, overførtes 1860 et større beløb fra laugets formue til understøttelsesfonden, og ved laugets nedlæggelse udgjorde formuen 5.422 rdl. Fonden ophævedes 1891, og formuen, der da var vokset til 13.248 kr., overgik til Handelsforeningen. – Der er ført protokol over fondens virksomhed 1857–91, og i hele perioden var grosserer N.W. Petersen formand for fondens bestyrelse.

Lauget havde også andre *velgørende formål*: Ved indtrædelse i lauget lagde nye medlemmer et beløb i fattigbøssen, – i begyndelsen af perioden 2–3 mark, senere 1 rdl. – og det indkomne beløb gik til fattige køb-

17.
 Laugs Brødrene skal bære enhver Laugs broders, hans Hustrus
 og Børns Lig til Jorden, naar de ere døde, saa fremt Svaghed eller
 Alderdom hindre det. *Alte herunder*

18.
 Alle Kommunnens indvånere, skal om hver deres Hænder og Bønder
 og alle andre Bønder, saavel med Skatteborger, og alle andre Bønder
 val, som med alle og Bønderne, skatteborger, og alle andre Bønder,
 Naaglesvæver og andre, som Landhøvede kunde indbringe, skulle
 alle alle, og alle andre, som om hver deres, om og andre af
 Bønderne Naaglesvæver, saa det som, og alle andre, saavel som
 Naas Bønder, Bønder om indvånere, saa og alle andre, alle
 indvånere Bønder, og skal de deres Bønder, indvånere, Bønder,
 Fredeløses Eneværders Bønder, til Bønder, til alle Bønderne,
 alle andre, saa, som indvånere, Naaglesvæver og alle andre, Bønder
 alle andre, alle indvånere, Bønder af deres forrige Bønder, som
 de skulde alle Bønder.

§ 17 i laugsvedtægterne lyder: »Laugs Brødrene skal bære enhver Laugs broders, hans Hustrus og Børns Liig til Jorden, naar de ere døde, saa fremt Svaghed eller Alderdom det ikke hindrer«. (Håndskrevet udgave af laugsartiklerne fra 1732). §18 handler om kræmmernes pligt til at føre regnskab.

mænd, købmandsenker, rejsende handelsbetjente, skippere, der havde været udsat for forlis o.a.

Ifølge vedtægterne havde laugsbrødrene pligt til at »bære enhver laugsbroder, hans hustrus og børns lig til jorden« (§ 17). Af ligprotokollen, der er ført for perioden 1804–43, fremgår det, at laugets medlemmer i løbet af de 40 år har været tilsagt til at bære lig ialt 56 gange. Når der skulle skaffes ligbærere, opsøgte laugsbudet medlemmerne, der i protokollen anførte, om de var i stand til at deltage i begravelsen. 1815 er eksempelvis i protokollen indført følgende: »Da købmand hr. Johannes Bang ved døden er afgang, måtte det behage d.hrr. købmænd i Liglaugets anden afdeling efter anmodning fra enken og børn at bære ham til sit hvilested ved Frue Kirke førstkommande mandag kl. 11 præcis, som er den 4de decb.«. Af de 20 medlemmer, som udgjorde den pågældende afdeling, har 12 anført, at de møder, 3 at de møder ved subsitut, 1 at han er forhindret på grund af sygdom; de resterende har laugsbudet formodentlig ikke truffet hjemme. – Efter vedtægterne gik ligbæring på tur, og mindst en halv snes skulle give møde, når der skulle bæres lig.

Tidligere synes laugene at have varetaget flere forpligtelser ved be-

Fra Kjøbmand og Hr. Johannes Bangs med
 Højbud og afgaaet maatte det befatte sig
 Kjøbmand i Lige Løngskovs Andens Opløbning
 at have Gæmsedding, fra Lunden og Børg og som
 gaae sig ved Hørbø, end som Lunden og Børg
 Kjøbmand i Lunden og Børg og som Lunden og Børg
 Lunden og Børg og som Lunden og Børg

1. Hr. Joh. Fried. Tvejens Niels
2. " A. Andersen morder
3. " Christen Møller morder
4. " Wamburg morder
5. " J. Lorentzen morder
6. " Poul Pedersen morder
7. " J. M. Nielsen morder
8. " Jens Nielsen morder
9. " Lotte Nielsen
10. " Marie Christensen morder
11. " Christian Døcker morder
12. " Clemens Døcker morder
13. " Højst Christensen morder
14. " Madam Lotte Nielsen morder
15. Hr. Carsten Hansen
16. " Frederik Hansen morder
17. " Poul Hansen morder
18. " J. Andersen morder
19. " Ni. Nielsen morder
20. " J. Tvejens Niels

I Købmandslaugets ligbærerprotokol har medlemmerne noteret, om de er i stand til at møde ved købmand Johannes Bangs begravelse den 4. december 1815 i Vor Frue kirke.

gravelser, idet der 1760 er anført udgifter til »tjære til ligvognen« og betaling til karlen, der førte ligvognen. Senere blev købmændene fritaget for at bære lig, idet der betaltes 8 rdl. til ligbærerlauget, når et af laugets medlemmer blev båret til graven.

Nedlæggelse af »Odense Købmandslaug« – Dannelse af »Odense Handelsforening«

Næringsloven trådte i kraft den 1. januar 1862, og dermed havde som nævnt laugene udspillet deres rolle. For de fleste laugs vedkommende formindskedes aktiviteterne betydeligt efter lovens vedtagelse i 1857, men det var ikke tilfældet med købmandslauget.

Tilgangen var stigende, og antallet af medlemmer var efterhånden så stort, at laugsforsamlingerne måtte afholdes i komediesalen. Både 1860 og 1861 optoges 5 nye medlemmer, og da der den 12. december 1861 holdtes laugsforsamling for at tage bestemmelse om laugets formue, stemte 37 imod og kun 2 for dannelse af en handelsforening som afløser for købmandslauget. Man kom til det resultat, at laugets formue på 1328 rdl. skulle overgå til Understøttelsesfonden, der skulle videreføres, og der valgtes ved samme lejlighed nye medlemmer til fondens bestyrelse.

Det fremgik af en skrivelse af 13. januar 1862, at Indenrigsministeriet ikke kunne opfatte den trufne beslutning som en direkte nedlæggelse af købmandslauget, og indholdet af den ministerielle skrivelse blev drøftet ved et møde den 20. februar 1862, hvor laugets medlemmer for sidste gang var forsamlet. Man vedtog med 30 stemmer mod 18, at der intet skulle ændres ved den bestemmelse, der var truffet på mødet den 12. december vedrørende laugets formue. Mens andre laug delte den ofte beskedne formue mellem de resterende medlemmer eller lod den tilgå ældre trængende kolleger, ønskede flertallet af byens købmænd lauget videreført på den måde, at dets formue indgik i Understøttelsesfonden.

På det tidspunkt var »Odense Handelsforening« dog allerede en realitet. De handlende havde fortsat brug for en organisation, og allerede den 20. januar 1862 tog en kreds af det gamle laugs medlemmer initiativ til udsendelse af en indbydelse til byens handlende med henblik på dannelse af en handelsforening. I dagene, der fulgte, tilkendegav 98 deres interesse, og ca. halvdelen deltog i det møde, der var indkaldt til den 4. februar på Larsens Hotel. Resultatet blev dannelsen af en sammenslutning af handlende, der under navnet »Odense Handelsforening« konstituerede sig med bankdirektør Lorenz Bierfreund som

formand. Selv om medlemskab ikke kun var forbeholdt købmænd, indmeldte mange af det tidligere købmandslaugs medlemmer sig i den nye forening, der trods nye vilkår for de handlende som følge af Næringsloven må betragtes som en videreførelse af købmandslauget.

»*Odense Handelsstandsforening*«, som Handelsforeningen omdøbtes til i begyndelsen af dette århundrede, har den 4. februar 1987 fejret 125-års jubilæum. I samme anledning har den fået sin historie på tryk, og man kan ved at læse om dens virksomhed konstatere, at det var under ganske andre vilkår, 23 af byens handlende i 1720 anmodede om tilladelse til dannelse af et kræmmerlaug, hvilket som anført blev en realitet 4 år senere, hvor de fik eneret på at »ernære sig ved kræmmerhandel og holde krambod«.

Bilag

Oldermænd 1724–1861

1724–1726	Christian Hamann
1726–1728	Claus Nissen
1728–1732	Jens Nissen
1732–1734	Anders Lauritsen
1734–1736	Jens Dreyer
1736–1749	Jens Nielsen
1749–1752	Jens Nissen
1752–1753	Andreas Hyllerup
1753–1755	Gørtz Gørtzen
1755–1757	Jørgen Møller
1757–1760	Mogens Faber
1760–1763	Rasmus Østrup
1763–1769	Christian Haman Dreyer
1769–1778	Claus Clausen
1778–1780	Poul Jørgensen
1780–1794	Claus Nissen
1794–1797	Johannes Bang
1797–1810	Bartholomæus Nees
1810–1819	Adam Schwarz
1819–1826	Jens Chr. Andrup
1826–1828	Jens Fangel Petersen
1828–1838	Frederik Chr. Starup
1838–1841	F.W. Skjerbeck
1841–1844	Frederik Chr. Starup
1844–1847	Søren Bang

1847–1849	Peter Holger Petersen
1849–1855	Johs. Chr. Petersen
1855–1857	Emil Gædeken
1857–1861	Carl J.C. Fich

Kildefortegnelse

Trykte kilder:

Kgl. Rescripter og Resolutioner VII, 1. Hæfte 1827.

Danmarks Gilde- og Lavsskraaer v. C. Nyrop, I 1899–1900:

Skrå for Hellig Trefoldighedsgildet i Odense 1476, si. 736–744

Skrå for Hellig Trefoldighedsgildet i Odense 1496, si. 761–770

Skrå for Hellig Trefoldighedsgildet i Odense 1496, si. 770–780

Odense Bys Historie:

De fede år 1559–1660, Odense 1984: E. Ladewig Petersen: *Købmænd og kræmmere*, si. 253 ff. – Knud V. Jespersen: *Gilder og lav*, si. 305 ff.

De magre år 1660–1700, Odense 1980: Åge Fasmer Blomberg: *Købmænd og købmandslav*, si. 198 ff., 249 f.

Næring og bystyre 1700–1789, Odense 1983: Hans Chr. Johansen: *Købmænd*, si. 138 ff, 196

Mod bedre tider 1789–1868, Odense 1986: Poul Thestrup: *Handel og omsætning*, si. 177 ff.

Svend Larsen: *Handelsstanden i Etatsrådernes by*, Odense 1962.

Finn Grandt-Nielsen: *Lav og lavsting i Odense*, Odense 1969 (udgivet i anledning af Odense tekniske Skoles 125-års jubilæum).

Hans Henrik Jacobsen: *Odense Handelsstandsforening 1862–1987*, Odense 1987 (udgivet i anledning af Odense Handelsstandsforenings 125-års jubilæum 4. februar 1987).

Hans Henrik Jacobsen: *Fra gilde og laug til moderne forening* (kronik i Fyens Stiftstidende 29. januar 1987, trykt på grundlag af forelæsning i anledning af Odense Handelsstandsforenings 125-års jubilæum, holdt 28. januar 1987 for foreningens medlemmer).

Utrykte kilder:

Landsarkivet for Fyn:

Magistratens embedsbog 1631: *Købmandslaugets artikler fol. 1–5.*

Kræmmerlaugets arkiv:

Lavsbog 1725–1862

Fortegnelse over laugsmedlemmer 1724–1861

Oldermandens kopibog 1724–1804, 2 bd., 1838–62, 1 bd.

Memorialbog 1734–80

Laugets drengesprotokol (kopi af lærekontrakter) 1727–1850

Indkomne breve 1713–1854

Regnskaber 1726–1861

Handelsbevillinger og borgerbreve 1731–1848

Retssager 1725–1850

Regnskab for Fattigbøssen 1763–1861

Regnskab for bompeng 1797–1807

Ligbærerprotokol 1804–43

Diverse: Laugsartikler 1724, trykt udgave 1821.